

LATVIJAS SABIEDRISKO MEDIJU
KARA UN KONFLIKTU
ŽURNĀLISTIKAS VADLĪNIJAS

Anda Rožukalne
Sabiedrisko elektronisko plašsaziņas līdzekļu tiesībsardze

Olga Proskurova
medijpratības eksperte

Sigita Rože
Latvijas Televīzijas galvenā redaktore

Anita Brauna
Latvijas Radio galvenā redaktore

IEVADS

Vārda brīvība un mediju pienākums sniegt profesionālās darbības principiem un ētikas normām atbilstošu informāciju nav savstarpējā pretrunā. Sabiedrisko mediju uzdevums ir sniegt patiesu, daudzveidīgu, objektīvu un kvalitatīvu informāciju. Informējot par karu, rodas jautājumi un profesionālas dilemmas, kā šādus notikumus atspoguļot.

Vadlīnijas un rekomendācijas kara un konfliktu žurnālistikai veidotas, ievērojot redakcionālās neatkarības un žurnālistu autonomijas principus. Vadlīniju mērķis ir piedāvāt apskatu par kara un konfliktu žurnālistikas profesionālās ētikas dilemmām, kas rodas normatīvajiem priekšstatiem par žurnālistu darbu un pierastajām profesionālajām normām nonākot pretrunā ar mediju profesionāļu pieredzi, emocijām un morālajām pārlicībām.

REDAKTORA INFORMĒŠANA UN PROFESIONĀLĀS ĒTIKAS DILEMMU RISINĀŠANA REDAKCIJĀ

Situācijā, kad rodas ētiskas dilemmas vai neskaidrības par materiāla atbilstību šīm vadlīnijām, žurnālists vēršas pie tiešā vadītāja. Ja tiešajam vadītājam rodas šaubas, viņš vēršas pie medija galvenā redaktora. Šajā gadījumā lēmums tiek pieņemts operatīvi sasauktā darba sanāsmē, kurā piedalās plānotā materiāla autors, producents/redaktors, direktors un galvenais redaktors.

DROŠĪBA

Sabiedrisko mediju svarīgākā vērtība ir cilvēks. Atrodoties kara vai konfliktu zonā, sabiedrisko mediju darbinieku prioritāte ir drošība, veselības un dzīvības saglabāšana. Ikviens LTV, LR un LSM.LV darbinieks lēmumu par darbu kara vai konflikta skartā zonā pieņem brīvprātīgi, un ikvienam darbiniekam ir tiesības atteikties no došanās vai uzturēšanās kara vai konflikta skartajā zonā. Atrodoties valstī, kurā notiek karš vai bruņots konflikts, darbinieks pastāvīgi izvērtē situāciju un cenšas izvairīties no vietām un situācijām, kas apdraud viņa veselību vai dzīvību. Tiešais vadītājs nedod darbiniekam uzdevumus, kas tieši apdraud viņa veselību vai dzīvību kara vai konflikta zonā.

KIBERDROŠĪBA UN SOCIĀLĀS TĪKLOŠANĀS PLATFORMAS*

Žurnālisti, veicot pienākumus, ņem vērā, ka var tikt pakļauti kiberuzbrukumiem, kas apdraud gan viņus pašus, gan informācijas avotus. Žurnālistiem ir pienākums rūpēties par savu darba un privāto datu nesēju drošību. Ierīču un lietotņu paroles nedrīkst glabāt datoros un telefonos. E-pasta aizsardzībai un sociālās tīklošanās platformās vēlams izmantot divpakāpju autentifikāciju. Saziņai vēlams izmantot drošus komunikācijas rīkus, ko iesaka kiberdrošības speciālisti.

Žurnālisti ņem vērā, ka viņu profilus sociālās tīklošanās platformās var izmantot vajāšanai un manipulācijai ar sabiedrisko domu. Privātos profilus vēlams padarīt pieejamus ierobežotam, tuvu cilvēku lokam un nublicēt tajos savus vai tuvinieku privātus datus (e-pastu, telefona numuru, bērnu fotogrāfijas, adreses, ikdienas aktivitātes un dienas kārtību). Žurnālistu galvenais uzdevums ir radīt saturu saviem medijiem un to profiliem sociālās tīklošanās platformās. Nodarbojoties ar auditorijas pārliecināšanu no privātiem profiliem sociālās tīklošanās platformās, jūs palīdzēsiet specdienestiem pielāgot manipulācijai sociālo mediju algoritmus.

GALVENIE PRINCIPI UN PROFESIONĀLĀS SITUĀCIJAS

- **Neitralitāte un precizitāte.** Kara un konfliktu atspoguļošanā ir būtiski visās publikācijās pārlicināties par izmanto informācijas avotu uzticamību, atbilstību publikācijas mērķim un tēmai. Izmantojot sociālās tīklošanās platformās publicēto informāciju, jāpārlicinās par tās avotu patiesumu, jānorāda informācijas izcelsme. Skatītājiem, klausītājiem un lasītājiem ir skaidri jāsaprot, kas no demonstrētā/saturā minētā veidots ar žurnālistu spēkiem un kas attiecas uz aculiecinieku, dalībnieku vai citu avotu sniegto informāciju.

- **Precizitātes princips avotu identificēšanā.** Skaidra informācijas avota nosaukšana, notikušā precīza laika un vietas identificēšana. Nepieļaujami izplatīt informāciju, kuras avots nav identificēts.

- **Attiecības ar informācijas avotiem un to drošība.** Daļa no informācijas avotiem, ja to vārdi tiek publiski izplatīti, var sastapties ar drošības riskiem to dzīvībai un veselībai. Tālāk minētais attiecas arī uz attālināti ierakstītām vai tiešajā ēterā pārraidītām intervijām, reportāžām un citiem formātiem. Ja tiek publiskoti riskam pakļautu informācijas avotu vārdi un atrašanās vieta, žurnālistam ir jābūt pārlicinātam, ka tas neapdraud informācijas avota veselību un dzīvību. Ja tiek pieņemts lēmums, ka avota vārds (attēls, audio) tiek mainīts vai attēls tiek padarīts neskaidrs, žurnālistam ir jāpārlicinās par avota identitāti, motivāciju sniegt informāciju, lai izvairītos no manipulācijas un provokācijām.

- **Preses reližu un paziņojumu presei izmantošana. Amatpersonu publiskās komunikācijas atspoguļošana.** Jebkurš žurnālista veidotajā saturā izmantotais viedoklis iekļaujams konkrēta notikuma kontekstā, piedāvājot šī viedokļa konteksta skaidrojumu vai citu skatījumu. Konteksta veidošanai ieteicams izmantot konkrētā notikuma informāciju, pēc iespējas izvairoties no vispārinājumiem. Sagatavojot konteksta informāciju, ja tas ir iespējams, ieteicams izmantot neitrālus un konfliktā neiesaistītus avotus vai arī skaidri un nepārprotami norādīt, ka tie publicēšanas brīdī nav pieejami.

GALVENIE PRINCIPI UN PROFESIONĀLĀS SITUĀCIJAS

• **Sociālās tīklošanās platformu satura izmantojums.****

Sociālie mediji var būt noderīgs avots, kur izziņāt potenciālās publikāciju tēmas, kā arī atrast intervējamus. Tie ir nozīmīgs kanāls, lai sasniegtu auditoriju un nogādātu tai savus vēstījumus. Tomēr, izmantojot informāciju no sociālajiem medijiem, tā uzmanīgi jāizvērtē un tai ir jāsniedz konteksts. Žurnālistu uzdevums ir nevis pastiprināt sociālajos medijos ievēribu ieguvušus ierakstus, bet gan tos izvērtēt un skaidrot.

Sociālie mediji ir piemērs tam, kā ar informācijas ievākšanu, apstrādi un izplatīšanu nodarbojas ļoti plašs dažādu personu loks, kas nav žurnālisti. Šīm personām var būt dažāda motivācija un dažādi nolūki – gan cilvēciska vēlme dalīties piedzīvotajā un savos uzskatos, gan arī centieni ietekmēt sabiedrības viedokli. Šajās paškomunikācijas telpās satiekas gan mazaizsargāto sabiedrības grupu pārstāvji, gan visdažādākos uzskatus pārstāvošā auditorija. Izvēloties viedokļus un tēmas no sociālajiem medijiem, žurnālistiem ir jāspēj pamatot, kāpēc tiek izvēlēti šie viedokļi un nevis citi. Problemātiska ir ekstrēmu – lai gan auditorijai līdz ar to interesantāku – viedokļu izcelšana, jo tie slikti reprezentē vispārējo noskaņojumu.

• **Polarizēti viedokļi. Intervijas, tiešraides, video sižeti, kuros izskan aicinājums uz karu, vardarbības attaisnošana, naida runa, verbāla agresivitāte.** Žurnālistiem ir jāapzinās, ka atsevišķi informācijas avoti vēlēšies veidot provokācijas, ka izteiktā pozīcija var saturēt naida runu vai citus vēstījumus, kas aicina uz vardarbību, atbalsta karu vai var aizskart kādu sabiedrības grupu pārstāvjus. Ja izskan šādi apgalvojumi, tad žurnālistam ir uzreiz skaidri un aktīvi no tiem jānorobežojas, lai neradītu iespaidu, ka medijs un žurnālists tos atbalsta vai veicina šādas informācijas izplatīšanos (skat. Krimināllikuma 74.1. pantu, 77. un 78. pantu). Žurnālistam ir jānodrošina piedāvātas informācijas līdzsvars. Viņam ir jāpiedāvā citas perspektīvas un jāseko līdzi tam, vai materiālā iekļautais viedoklis nepiedāvā tādas pakāpes vispārinājumu, ka tā pārstāvis savu skatījumu attiecina uz visu paša pārstāvēto grupu. Jācenšas uzklaut personisko viedokli un jālūdz tas pamatot. Īpaši rūpīgi jāsaprot sižeti vai citi formāti, kuros to avoti izplata, piemēram, šādus paziņojumus: "Visi man zināmie cilvēki domā tā...", "Katram domājošam cilvēkam ir skaidrs...", "Šie cilvēki visi kā viens aizstāv, pārstāv...". Visbiežāk atsaukšanās uz citiem palīdz radīt iespaidu, ka kvantitatīvi dominē konkrētā informācijas avota skatījums. Ja nav pētījumu datu, kas to apstiprina (tieši un par minēto jautājumu), žurnālistam jāizvairās no secinājumiem par konkrētas pozīcijas pārstāvniecību sabiedrībā.

GALVENIE PRINCIPI UN PROFESIONĀLĀS SITUĀCIJAS

• **Sabalansētība.****

Sabalansētība žurnālistikā ir svarīga norma, tomēr tā ir jārealizē pēc būtības. Formālas sabalansētības piemērs ir par katru „jā” argumentu atrast kādu „nē” argumentu. Lai gan daudzi jautājumi, par ko mediji ikdienā ziņo, ir pretrunīgi un diskutabli un par tiem līdzās pastāv atšķirīgas pozīcijas, tomēr žurnālistu pienākums ir nošķirt leģitīmus viedokļus no naida kurināšanas, manipulācijas vai citām tehnikām, kas piesaista uzmanību, taču kurām nebūtu jāierāda tāda pati vieta kā ekspertu, iesaistīto un citu informētu personu izteikumiem. Mākslīgi meklēt „pretējās” puses viedokli nav nepieciešams, un ir jomas, kurās nozīmīgākie, informētākie, pamatotākie viedokļi var nebūt savstarpēji ļoti pretrunīgi.

• **Viegli ievainojamu grupu atspoguļojums.** Kara situācijās un starptautiskos konfliktos civiliedzīvotāji lielākoties nevar izvēlēties vai ietekmēt situācijas un apstākļus, kādā viņi tiek fotografēti, filmēti, intervēti. Jāizvērtē, vai konkrētu cilvēku attēlu (atpazīstamība, tuvplāni, detaļas) izmantošana ir nepieciešama patiesības atklāšanai. Jāizvairās no cietušo atkārtotas viktimizācijas. Piemērs: Polijas TV sižetā, parādot palīdzības sniegšanu bēgļiem Varšavas dzelzceļa stacijā, bēgļu bērni tiek filmēti no muguras vai no sāniem.

• Žurnālistam jārēķinās, ka, saņemot video un foto materiālu, kurā redzami šokējoši skati ar ievainotajiem vai bojāgājušajiem, jāizturas ar cieņu, izvairoties no pārāk atklātiem, cilvēka cieņu aizskarošiem (kailums, nekontrolētas emocijas u.c.) vai kariķējošiem attēliem. Ar īpašu uzmanību jāizturas pret bērnu tiesībām, pieņemot lēmumus par bērnu attēlu un sniegtās informācijas izmantojumu žurnālista materiālos.

GALVENIE PRINCIPI UN PROFESIONĀLĀS SITUĀCIJAS

- **Bēgļu un dažādu etnisko grupu pārstāvju atspoguļojums.****

Cilvēku grupas ir dažādas – jo lielāka grupa, jo lielāka tās iekšējā daudzveidība. Žurnālista uzdevums ir atklāt šo grupu daudzveidīgumu, nevis pasludināt daļai cilvēku piemītošas īpašības par tādām, kas raksturo krietni plašāku grupu. Tāpat ir jābūt apdomīgiem, cilvēkus atainojot kā primāri kādai konkrētai grupai, piemēram, tautībai, izcelsmes valstij piederošus. Individīds var uzvesties un rīkoties noteiktā veidā nevis tāpēc, ka pārstāv noteiktu etnisko grupu vai izcelsmes valsti, bet gan dažādu citu iemeslu dēļ. Tikai caur etnisko piederību un izcelsmes valsti nav iespējams atklāt cilvēku kā indivīdu.

Katrā lielā cilvēku grupā atradīsies tādi, kas rīkojas neētiski, noziedzīgi vai citos veidos nevēlami. Nav pamata noklusēt cilvēku pastrādātas negatīvas darbības, tomēr no vieniem kādas grupas pārstāvjiem nevajadzētu izdarīt secinājumus par visu grupu. Tāpat arī jau izveidojušos stereotipizētus priekšstatus par kādu grupu nevajadzētu izmantot, lai skaidrotu kāda indivīda rīcību.

- **Kara propagandas ietekmes mazināšana.** Žurnālistam pastāvīgi jāreķinās, ka dažādu politiski, ekonomiski, sociāli ieinteresētu grupu pārstāvji centīsies izplatīt sev interesējošu informāciju ar mediju starpniecību. Žurnālists ir informēts par to, kas ir kara un konfliktu propaganda, pārzina propagandas galvenos vēstījumus un aktuālos tematus, kā arī propagandas mērķa auditorijas. Identificējot redakcijai piedāvātajā informācijā propagandas pazīmes, žurnālists pieņem lēmumu, vai to izmantot ziņas veidošanā. Ja informācija tiek izmantota, žurnālists to izskaidro un kontekstualizē, skaidri norādot, kādai vēstījumu grupai (propaganda, dezinformācija, manipulācija u.c.) tā raksturīga. Ja nepieciešams, skaidrojošo informāciju (statistika, definīcijas, vietas un apstākļu atribūcija, redakcijas pozīcija) vēlams pievienot kā titru, lai tā būtu nepārprotama.

- **Nezināma un neskaidra informācija.** Konflikta laikā nākas publicēt jaunumus, ko izplata vai apstiprina tikai viena iesaistītā puse, tāpēc nozīmīgām ziņām jāpievieno atruna, kas no tajās minētā ir apstiprināts un kas nav noskaidrots vai konkrētā laikā noskaidrojams. Ieteicams visas ziņas papildināt ar skaidru informāciju, vai šī ziņa ir apstiprināta, vai to nav iespējams apstiprināt līdz publicēšanas brīdim, kādi ziņas aspekti ir neskaidri.

GALVENIE PRINCIPI UN PROFESIONĀLĀS SITUĀCIJAS

- **Valoda.** Žurnālista valodas lietojumam jābūt neitrālam un precīzam, izvairoties no vērtējuma, vispārinājuma, stereotipizācijas. Karā iesaistītās puses lieto īpašas “vārdnīcas”, jaunizveidotu leksiku, apzīmējot pretinieku. Ziņu materiālos būtu jāizvairās no agresoru valsts leksikas lietošanas, sniedzot kontekstu par informācijas karu. Ja tiek izmantoti tikai šim konfliktam raksturīgi jēdzieni, žurnālistam būtu jāskaidro to būtība un nozīme. Redakcijā vēlams vienoties par karojošo pušu apzīmēšanai izvēlēto vārdu sarakstu un jāinformē par to auditorija.

- Žurnālisti, raidījumu vadītāji var atļauties izrādīt savas cilvēciskas emocijas, kas raksturo viņu uztveri un morālo nostāju.

- **Ziņu uztvere un virsraksti** vai ziņu, sižetu u.c. formātu pieteikumi (ieskaitot pašreklāmu). Rēķinoties ar satraukumu un paniku, ko varētu radīt ziņas par draudiem, uzbrukumu, zaudējumiem, nepieciešamību sekot civilās aizsardzības dienestu rīkojumiem u.c. notikumiem tajā auditorijas grupā, kas informāciju saņem galvenokārt no īsiem formātiem (virsraksti, pieteikumi, īsi video, sociālo mediju ieraksti), vēlams izmantot informatīvus virsrakstus un pieteikumus. Virsrakstā jāietver informācija, kas ļauj saprast ziņas būtību (piemēram, citātam jāmin tā avots), lai virsraksts vai pieteikums netiktu uztverts kā apstiprināts fakts, komanda rīkoties. Ja žurnālists publicē konkrētu pamudinājumu rīkoties, tad tas tieši tā jāpasniedz (skat., Fukušimas pieredze, kad cilvēki neticēja TV un radio diktoriem, kamēr netika mainīta intonācija un netika uzsvērts, ka jāmeklē patvērums.).

- **Pozīcijas paušana, atbalsts kādai no karā iesaistītajām pusēm un kādas valsts simbolikas izmantojums.** Sabiedrisko mediju redakcijām ir tiesības formulēt savu pozīciju, aizstāvojot vispārcilvēciskas vērtības, cilvēcību, cilvēktiesības, nosodot noziegumus, vardarbību u.c. Redakcijai būtu jābūt gatavai īsi un pamatoti izskaidrot auditorijai gan savu pozīciju, gan, piemēram, Ukrainas karoga izmantošanu ziņu nesējos. Redakcionālā pozīcija skaidri jānodala no faktiem par aktuālajiem notikumiem, tās izteikšana neietekmē medija veidotā satura daudzveidību.

**Avots: Mediju un komunikācijas konsultantu „Zinc Network” rekomendācijas.*

*** Avots: Ētikas vadlīnijas, kas izveidotas projektā “Trešo valstu valstspiederīgo integrēšana Latvijas sabiedrībā, šajā procesā iesaistot plašsaziņas līdzekļus” (PMIF/7/2016/1/02).*